

124

ISSN 2394-5303

प्रौढवर्णिका®

Pear-Reviewed International Multilingual Research Journal

Issue-94, Vol-01, October 2021

Editor

Dr. Bapu G. Gholap



आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

October 2022, Issue-94, Vol-01

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)



"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat."



Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

14) गडहिंग्लज शहरातील आठवडा बाजार : एक अभ्यास डॉ. गणपत गोपाळ गायकवाड, जि. कोल्हापूर, महाराष्ट्र	59
15) बदलत्या जागतिक राजकारणाच्या संदर्भात भारताचे परराष्ट्र धोरण डॉ.नितीन हरीदास गायकवाड, उस्मानाबाद	63
16) परिवर्तनवादी प्रबोधनकार - गोपाळ गणेश आगरकर प्रा. अंशुमती राजेंद्र काहाणे, जि. अमरावती	66
17) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार प्रा.संदीप कोरडे, जि.नांदेड	68
18) प्रा. व. बा. बोधे यांचे ललितलेखन- 'कंदिलाचे दिवस' म्हस्के संतोष लक्ष्मण, औरंगाबाद	70
19) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार प्रा. वासुदेव गोविंदा मेश्राम, धुळे	74
20) पुरामुळे होणारे परिणाम व उपाययोजना आणि आपत्ती व्यवस्थापन श्री. बाबाराव दत्तात्रय डोईजड & प्राचार्य डॉ.सतीश उत्तमराव पाटील, जि.धुळे	77
21) चित्ताची एकाग्रता नष्ट करणारी पाच निवारणे त्रिभुवन सिध्दार्थ दादाभाऊ & प्रा. डॉ. बी. एन. कुन्हाडे, औरंगाबाद	81
22) विद्यार्थियों के अधिगम दबाव पर योग के प्रभाव का अध्ययन डॉ. प्रेमपाल सिंह & अमित कुमार आर्य, बरेली, उ०प्र०	85
23) अनुसंधान एक विश्लेषण (अनुसंधाता तथा शोध-निर्देशक के संदर्भ में) डॉ. ज्योति एन. मंत्री, अमरावती (महा.)	87
24) वृंदावनलाल वर्मा कृत झाँसी की रानी उपन्यासमें महिला सशक्तिकरण की अवधारणा डॉ. जयश्री बंसल, इंदौर, (म.प्र.)	89
25) कार्यरत महिलाओं की कार्यस्थलीय परिस्थितियाँ (धारचूला विकासखण्ड के ... डॉ. सरस्वती भट्ट जोशी, उधमसिंह नगर	97
26) हिंदी साहित्य में नवजागरण – विशेष संदर्भ भारतेन्दु और प्रेमचंद डॉ. रत्नमाला धारबा धुळे, वसमत	104

परिवर्तनवादी प्रबोधनकार - गोपाळ गणेश आगरकर

प्रा. अंशुमती राजेंद्र काहाणे

मराठी विभाग प्रमुख, सहयोगी प्राध्यापिका,
श्रीमती राधाबाई सारडा महाविद्यालय, अंजनगाव
सुर्जी, जि. अमरावती

आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहासात आगरकरांचे नाव एक दृष्टे, कळकळीचे व सत्वशील समाज सुधारक म्हणून प्रसिद्ध आहे. ते समाज सुधारकांचे अग्रणी म्हणून ओळखले जातात. ते उत्तम मराठी पत्रकार होते. गोपाळ गणेश आगरकरांचा जन्म १४ जुलै १८५६ रोजी सातारा जिल्ह्यातील टेभू या खेड्यात एका गरीब ऋग्वेदी ब्राम्हण कुटुंबात झाला. गो. ग. आगरकर यांच्या लहानपणी घरची खुपच गरिबी होती. त्यांच्या पत्नीचे नाव यशोदाबाई होते. त्यांना यशवंत व माधव अशी दोन मुले व आणखी दोन मुली अशी चार अपत्ये होती. आगरकर गरिबीतच लहानाचे मोठे झाले.

घरच्या गरिबीमुळे शिक्षणाचा खर्च भागविण्यासाठी त्यांना अनेक मार्ग चोखाळावे लागले. कधी मामलेदार कचेरीत काम करून तर कधी माधुकरी मागून तर कधी दवाखान्यात कम्पाउंडरचे काम करून त्यांनी आपले मॅट्रीक पर्यंतचे शिक्षण पूर्ण केले. शिक्षणासाठी ते कज्हाड, रत्नागिरी व अकोला येथे गेले. १८७५ साली ते मॅट्रीक पास झाले व महाविद्यालयीन शिक्षण घेण्यासाठी त्यांना अतोनात कष्ट घ्यावे लागले. शिष्यवृत्तीच्या व बक्षिसांच्या बळावर ते डेक्कन कॉलेजमध्ये बी. ए. (१८७८) झाले. नंतर ते १८७९ मध्ये एम. ए. चा अभ्यास करू लागले. एम. ए. पूर्ण झाल्यानंतर काही काळ त्यांनी अध्यापनाचे ही कार्य केले व शेवटी प्राचार्य पदाच्या हुद्यापर्यंत पोहचले. एम. ए. करत असतानाच त्यांची ओळख लोकमान्य टिळकांशी झाली. दोघांनी एकत्र शिक्षण घेतले. लोकमान्य टिळकांनी केंसरी हे वृत्तपत्र सुरू केले होते. त्याची सर्व जबाबदारी टिळकांनी आगरकरांवर सोपविली.

गोपाळ गणेश आगरकर व लोकमान्य टिळक हे दोघेही परस्परांचे चांगले मित्र होते. दोघेही ध्येय वेडे व त्यागी वृत्तीचे होते. तरीही आधी राजकीय सुधारणा की सामाजिक सुधारणा या विषयावर दोघांचे मतभेद होऊन दोघांचे मार्ग वेगवेगळे झाले. टिळकांचा पिंड

अधिक राष्ट्राभिमान व धर्माभिमान होता. टिळकांनी परंपरावादाचा पुरस्कार केला व स्वतःला राजकीय संघर्षात झोकून दिले. तर आगरकर काहीसे पाश्चात्य विचारसरणीचे सुधारणावादी होते. ते विचाराने, वर्तणुकीने कितीही थोर व निःस्पृह असले तरी त्यांचा हिंदू संस्कृती व धर्म यांचा सखोल अभ्यास होता असे म्हणता येणार नाही. पाश्चात्यांच्या चालीरीती उचलल्याशिवाय व भारतीय रूढी परंपराचा त्याग केल्याशिवाय भारताचा उध्दार होणार नाही, अशी प्रामाणिक समजूत आगरकरांची होती. म्हणून आगरकरांनी मोठ्या आवेशाने व तळमळीने समाज सुधारणांचा पुरस्कार केला व समाज सुधारणेच्या कार्यासाठी आपले जीवन अर्पण केले. या मतभेदामुळे टिळक व आगरकर वेगळे झाले व आगरकर १८८७ साली केंसरीतून पडले. त्यांनी पुढे सुधारणावादाचा पुरस्कार करणारे घुसुधारकडहे नवे पत्र १८८८ साली काढले.

सुधारकांतील लेख हे अत्यंत जहाल व मर्मभेदक असून त्यातून सनातनी लोकांवर प्रखर टीका असे. त्यामुळे लोकनिंदा व लोकछळ आगरकरांना सहन करावा लागला. पुण्याला ते केंसरीचे संपादक असताना बर्चे प्रकरणात त्यांना टिळकांसोबतच डोंगरीच्या तुरूंगात १०१ दिवसाचा तुरुंगवास भोगावा लागला. येथेच त्यांनी हॅम्लेटच्या नाटकाचे मराठी रूपांतर घविकार विलसीतड नावाचे केलेले आहे. शिवाय डोंगरीचे १०१ दिवस नावाचे एक छोटे पुस्तकही लिहीले आहे. ते शरीराने रोगी व दुर्बल असले तरी मनाने मात्र खंबीर व झुंझार होते. लोकनिंदाची व छळाची पर्वा न करता त्यांनी सुधारणेचा पुरस्कार करण्याचे कार्य चालूच ठेवले. १८९० पासून त्यांचा दम्याचा आजार बळावत गेला व शेवटी जून १८९५ मध्ये त्यांचे देहावासन झाले.

आगरकरांचे वाडमयीन कार्य - सुधारक पत्रातील लेख अथवा निबंधा शिवाय त्यांनी तीन पुस्तके लिहीली आहेत.

१) डोंगरीच्या तुरूंगातील १०१ दिवस

२) वाक्यमीमांसा - हे मराठीतील व्याकरणावरील पुस्तक असून व्याकरणच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

३) विकार - विलसीत - हे त्यांनी शेक्सपियरच्या हॅम्लेट नाटकाचे मराठीत रूपांतर केलेले आहे. नाटकासारख्या विषयाकडे आपल्या मनाची स्वाभाविक प्रवृत्ती नाही, असे जे आगरकरांनी सांगितले आहे, ते त्यांच्या इतर कार्यांच्या व्यापावरून सहज पटते. आगरकरांच्या दृष्टीने शेक्सपियर हा एक महाकवी होता आणि हॅम्लेट ही त्यांची श्रेष्ठतम अशी एक कृती आहे. मूळ नाटकाचा वाडमयीन दर्जा आणि अनुवादाची विव्दता यामुळे इंग्रजीतून भाषांतरित झालेल्या नाटकापैकी सर्वांत अधिक कसोटीने जर कोणत्या रूपांतराची समीक्षकांकडून अत्यंत

बारकाव्याने चिकित्सा झाली असेल तर ती आगरकरांकडून विकार-विलसीत या हॅम्लेटच्या रूपांतराची होय. प्रयोगानुकूल भाषा सौष्ठवाचा अपेक्षेने आगरकरांचे हॅम्लेटचे रूपांतर काहीसे रूक्ष व बोजड असले तरी ते करताना अभिजात साहित्याच्या मौलिक दृष्टीने त्यांनी त्यासंबंधी विचार केला होता. चिंतन केले होते. नाटकाच्या साहित्यात्मक आणि रंगमूलक अंगाच्या सापेक्ष संबंधाची त्यांना स्पष्ट कल्पना आलेली होती आणि नाटकाच्या भाषांतरासारख्या त्यांच्या मनाचा स्वाभाविक कल नसलेल्या विषयातही आपली तत्त्वनिष्ठ सुधारणावादी प्राकृतिक भूमिकाच बळकट निष्ठेने ते वटवीत होते, असे दिसून येईल.

अनुवादीत नाट्यकृतींच्या मराठी रंगभूमीवरील प्रयोगासंबंधी धोरण आणि त्यांच्या साहित्यिक अंतरंगाबद्दलच्या वाडमयीन अपेक्षा यांच्या संदर्भात आगरकरांनी आपल्या विकार विलसीतच्या प्रस्तावनेत ग्रंथीत केलेले औपपत्रिक विचार अत्यंत समर्पक आणि मूलग्राही असून आजही मननीय आणि मार्गदर्शक वाटावेत इतक्या मोलाचे आहेत यात संदेह नाही.

श्री. अ. ना. देशपांडे ह्यांनी आगरकरांच्या निबंधाचे चार वर्ग पाडले आहेत. ते असे -

१) नित्यनैमित्तिक विषय - उदा. स्त्रियांचा पेहराव, सोवळे, प्रेतसंस्कार इत्यादी

२) संशोधनात्मक व ऐतिहासिक लेख - उदा. देवोत्पत्ती, मूर्तिपूजा, मरणोत्तर स्थिती इत्यादी

३) सामाजिक सुधारणापर लेख

४) स्त्री-जीवन विषयक लेख

आगरकरांच्या निबंधांना अधिष्ठानभूत असलेली मूल्य म्हणजे

१) बुद्धिप्रामाण्यवाद, २) व्यक्तिस्वातंत्र्य, ३) ऐहिक सुख, ४) पाश्चिमात्य संस्कृतीचे अनुसरण, ही सारी मूल्ये आदर्श समाज व आदर्श व्यक्ती घडविण्यास कितपत उपयुक्त आहे, ह्याचे उत्तर आजची जागतिक प्रवृत्ती व भारतीय समाजाची आजची स्थिती देत आहे. आगरकरांना अभिप्रेत असणाऱ्या बहुतेक सुधारणा आज समाजात रूढ झाल्या आहेत, पण त्यांनी समाज-जीवनाची पातळी कितपत उंचावली आहे ह्याचा विचार करणे आवश्यक नाही. तर इथे फक्त आगरकरांच्या निबंधाचे वाडमयीन मूल्ये विचारार्ह आहे.

आगरकरांची मते कोणतीही असोत, पण ती समाज कल्याणाच्या तळमळीने व्यक्त झाली असल्यामुळे अत्यंत प्रभावी व भावोत्कट आहेत. आगरकरांचे जीवनही अत्यंत त्यागी होते. घबोले तंसा चालेड हे त्यांचे ब्रीद होते. ते बुद्धिवादी असल्यामुळे त्यांना धर्मातील शास्त्रप्रामाण्य व अधिकारवाद मान्य नव्हता. तसेच समाजात जे भिन्न भिन्न धार्मिक आचार व रूढी ह्यांचे प्राबल्य आहे तेही मान्य नव्हते. त्यांची दृष्टी उपयुक्ततावादी व सौंदर्य होती. म्हणून त्यांनी सर्व प्रकारच्या धार्मिक प्रथा-परंपरावर कठोर हल्ला चढविला. पण

हा हल्ला निर्दय व कठोर असला तरी तो आंतरिक तळमळीतून व्यक्त झाला असल्यामुळे त्यात ओज, आवेश, आवेग इत्यादी गुणांचा सहजपणे आविष्कार झाला.

त्यांच्या निबंधाच्या वाडमयीन गुणामुळे त्यांचे निबंध मराठी भाषेला भूषणभूत झाले पण त्यांच्या वाडमयीन महत्तेचे यश त्यांच्या तळमळीत आहे. विचार प्रक्षोभातून त्यांचे निबंध जन्माला आले आहेत. त्यांच्या निबंधात भावनांचे, विकाराचे उत्कृष्ट आवेग दिसून येतात. विरोधकांवर (सनातन्यांवर) हल्ला चढविताना त्यांच्या लेखणीला विलक्षण धार चढते. एकाहून एक सरस कोटीक्रम बाहेर पडू लागतात. त्यांच्या बोचक-खोचक उपहासाने विरोधकांना नामोहरण झाल्यासारखे वाटते, त्यांच्या वक्तृत्वपूर्ण आणि वक्रोक्तीपूर्ण शैलीमुळे वाचक स्तंभित होतो.

आगरकरांची भाषा विलक्षण ओजस्वी व ओघवती आहे. त्यांची वाक्ये बहुधा लांब व पल्लेदार असतात. त्यामुळे त्यात वक्तृत्वगुण निर्माण होतो. त्यांच्या लेखणीत रसक्ताही आहे. त्यांच्या वाणीतून संताप, चीड, उपरोध, कारुण्य इत्यादी विविध भावनांचा कल्लोळ उत्पन्न होतो व निबंधाची रसक्ता वाढत जाते. शृंगार, वीर, करुण, भयानक, बिभत्स इत्यादी रसांचा प्रत्येय येतो.

आगरकरांच्या निबंधाचा एक विशेष म्हणजे समर्पक व प्रभावो अलंकारांची योजना, विविध प्रकारच्या अर्थालंकारांनी विभूषित झालेली भाषा व वर्ण्य विषयासंबंधी उत्कट जिद्दाळा, ह्यामुळे त्यांच्या निबंधात काव्यात्मकता निर्माण झाली आहे. त्यांची शब्दयोजनाही नाविन्यपूर्ण असते. त्यांच्या भाषेत इंग्रजी भाषेतील अनेक शब्दांना मराठी पर्याय शब्द आलेले आहे. संस्कृत शब्दांचा वापरही बऱ्याच प्रमाणात झालेला आहे. भाषेला हवे तसे नाचविण्यात आणि तिचे रूपसौंदर्य वाढविण्यात आगरकर अत्यंत कुशल आहेत.

थोडक्यात आगरकरांचे ध्येयनिष्ठ व्यक्तीत्व त्यांच्या साहित्यातून प्रतिबिंबित होते. त्यांच्या स्वभावातील निर्भोडपणा, सत्यनिष्ठा, विनोदप्रियता, रसिकता, काव्यात्मकता, सडेतोडपणा हे सर्व गुण त्यांच्या वाडमयात आढळतात. त्यात ओज आणि आत्मविश्वास आढळतो. तत्त्वनिष्ठा, विचार गांभीर्य, समाजहिताची कळकळ ह्यासारख्या विविध गुणामुळे त्यांचे निबंध वाडमय रसाळ व चैतन्यपूर्ण बनले आहे. त्यांचे विचार कुणाला पटो अथवा न पटो पण त्या विचारामागची तळमळ, कळकळ मोहून टाकते ह्यात शंकाच नाही.

संदर्भ -

- १) मराठी वाडमयाचा इतिहास - रा. ना. घाटोळे
- २) मराठी वाडमयाचा इतिहास - खंड ५ वा, भाग - २
- ३) मराठी वाडमयाचा इतिहास - अ. ना. देशपांडे
- ४) मराठी नाट्यकला आणि नाट्य वाडमय - श्री. ना. बनहट्टी
- ५) मराठी नाट्य समीक्षा - रा. शं. वाळिंबे

Indexed

Publisher & Owner
Archana Rajendra Ghodke
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra)
vidyawarta@gmail.com

Cell : 098 50 20 32 95

& Edit By
Dr.Gholap Babu Ganpat



ISSN 2394-5303

